

УДК 373.5.091:94

MULTICULTURALISM IN HISTORY EDUCATIONAL PROGRAMS FOR GRADES 7-9 (1991–2001)**ПОЛІКУЛЬТУРНІСТЬ У НАВЧАЛЬНИХ ПРОГРАМАХ З ІСТОРІЇ ДЛЯ 7-9 КЛАСІВ (1991–2001 рр.)****Ророва К. В. / Попова К. В.***PhD post-graduate student / здобувачка ступеня PhD**ORCID: 0000-0001-9060-0330**Rivne State University of the Humanities**Рівненський державний гуманітарний університет*

***Анотація.** У роботі проаналізовано витoki полікультурного підходу у навчальних програмах з історії для здобувачів освіти 7-9 класів. Авторка зосереджує увагу на змінах у змісті навчального матеріалу з всесвітньої та вітчизняної історії, які відбулися впродовж 1991-2001 рр. Відтак, авторкою констатується присутність «Іншого» у змісті програм всесвітньої історії. Водночас авторка констатує, що задля формування полікультурної компетентності учнів це представлення невідоміючих груп у навчальних програмах з історії України є недостатньою та фрагментарною.*

***Ключові слова:** полікультурність, навчальна програма, історія України, всесвітня історія, компетентність.*

Вступ.

Формування полікультурної компетентності здобувачів освіти бачиться адекватною відповіддю вчителів на міграційні процеси в сучасному світі. Відтак сучасна українська школа є не тільки тим інститутом держави, який формує повагу школярів до культури інших народів, а й таким, який має інтегрувати їх у простір полікультурності в її колишній і сучасній проекціях.

Переосмисленням минулого супроводжувалося змінами в змісті навчальних програм, зокрема з історії. Змістовий компонент шкільної історичної освіти правомірно аналізувати, керуючись різними підходами й ракурсами. Один із тих, котрі є особливо значимим, є полікультурний. Саме його (не)застосування в навчальних програмах з історії для 7-9 класів обраного періоду є предметом нашого аналізу.

Основний текст.

Навчальні програми – нормативний документ, яким держава регулює зміст навчальної діяльності школярів. Закон України «Про повну загальну середню освіту» характеризує навчальну програму документом, «що визначає послідовність досягнення результатів навчання учнів з навчального предмета (інтегрованого курсу), опис його змісту та видів навчальної діяльності учнів із зазначенням орієнтовної кількості годин, необхідних на їх провадження, та затверджується педагогічною радою закладу освіти» [7].

Навчальна програма відображає освітню політику держави, є одним з інструментів її реалізації. На основі новітніх наукових досягнень, вона відображає зміст навчального матеріалу, який поділений за розділами та темами, та основні знання, вміння, навички, якими має оволодіти здобувач освіти. Саме останні мають сприяти формуванню ключових компетентностей у школярів.

Складовою структури навчальних програм є пояснювальні записки, визначення кількості годин для оволодіння здобувачами освіти змістом певних курсів. Цей документ є своєрідним орієнтиром для подальшої роботи вчителя впродовж навчального року.

Враховуючи факт важливості історичної пам'яті (котра, поза сумнівом, є одним із інструментів реалізації державної політики в царині етнонаціональної політики), держава має особливий інтерес до регулювання змісту історичних дисциплін. Це, з-поміж іншого, засвідчується зміною змісту шкільної історичної освіти. При цьому його коригування зумовлюється як зовнішньо-, так і внутрішньополітичними чинниками (під першими маємо на увазі євроінтеграційні прагнення України, війну з Росією тощо). Такі зміни відображаються в нормативно-правових документах, навчальних програмах, а відтак – підручниках.

Впродовж досліджуваного нами періоду (1991–2001 рр.) програми з історії змінювались. Такі процеси, на наш погляд, є цілком логічними та закономірними. Не в останню чергу вони зумовлювалися зміною методологічної парадигми, її плюралізмом в історичній галузі та освіті в цілому.

Попри це, навчальні програми є дзеркалом інтересів, що визначені саме державою як політичним інститутом, який репрезентує інтереси всіх її громадян. Ці нормативні документи відображають, скажімо, оцінку діяльності тих чи інших діячів, подій, процесів тощо.

Змістове наповнення програм – робота не з простих. Воно має відповідати національній освітній політиці, відображати актуальні підходи, принципи, методологію історії, мати наукове підґрунтя та пройти експертне обговорення [1, с.114].

Після проголошення Україною незалежності, перед освітянами (істориками, зокрема) постали нові виклики. Наприклад, швидкими темпами впорядкувати нормативну базу та сформувані нові програми та навчальні плани.

У 1991-1992 рр. Міністерство освіти України затвердило нову структуру історичної освіти: за лінійним принципом представлення навчального матеріалу, створено два самостійних курси для учнів 7-11 класів з історії України та всесвітньої історії [14, с. 195]. Проте навчальні програми до новостворених предметів відразу написати не вдалося.

У 1992 р. вийшов проєкт програми з історії України для 7-11 класів. Одночасно сформовано проєкт програми з всесвітньої історії для учнів 6-8 класів. Реалізувати аналогічне напрацювання для учнів 9-11 класів не вдалося: Міністерство освіти України обмежилось тематичним плануванням уроків старшокласників. Проєкти програм та тематичне планування слугували дороговказом для вчителів-преметників до 1995 р.

Становлення шкільної історичної освіти відбувалося поетапно: перегруповувався навчальний матеріал, осмислювалися принципи та послідовність його подачі [11, с. 2]. Новостворена Українська держава у царині історичної освіти задекларувала відмову від формаційного підходу та його

заміну цивілізаційним.

Запровадження цивілізаційного підходу у вивченні історії, на нашу думку, створювало необхідні передумови для застосування в навчально-виховному процесі полікультурного підходу. Так, за проектом програми з *всесвітньої історії 1992 р.*, «учні мають засвоїти ... мораль різних суспільних верств, про матеріальну і духовну культуру, побут, звичаї та вдачу людей, що живуть у різних цивілізаціях» [9, с. 5].

Знаково те, що в той час відбулися зміни у висвітленні ролі релігій та церкви в період Середньовіччя. За проектом програми значну увагу приділено світовим релігіям (християнству та ісламу), «показано головні їхні течії, що відіграють велику роль в сучасному світі...» [9, с. 5]. Темою 4-ю передбачено вивчення історії мусульманських країн. Зокрема, діти мали вивчати такі складові проблеми: «виникнення ісламу», «Муххамед та його проповідь», «Коран: основні обов'язки мусульманина» [9, с. 11]. Разом з цим, учням пропонувалося засвоїти матеріал про євреїв у мусульманському світі. Такі тематичні блоки як «Вавилон – новий центр іудейської релігії», «створення Талмуда багатьма поколіннями єврейських вчених», «поява караїмів», «Хазарське царство та поширення в ньому іудейської релігії серед частини знаті» [9, с. 11] мали формувати в семикласників уявлення про юдаїзм як той соціокультурний інститут, який визначав алгоритми життєдіяльності представників першої монотеїстичної релігії. Більше того: знайомство із юдаїзмом разом із представленням учням іціям християнства (православ'я та католицизму) та ісламу створювало передумови для формування в школярів уявлення про різноманітність світу та взаємовплив культур.

«Скарбничка» компонентів знань учнів_ць, що формували потенційні передумови для використання полікультурного підходу, доповнювалася темою «Середньовічне місто в Західній та Центральній Європі» [9, с. 12]. Зокрема, учні мали знати про «єврейське населення міст», «шляхи переселення євреїв в Європу», розуміти «ставлення християн до євреїв», знати причини «вигнання євреїв з більшості країн Західної Європи». Проект програми передбачав знайомство учнів_ць з поняттям «гетто» [9, с. 13].

У проекті програми розкривалися й інші обриси полікультурності. Їх формували такі змістові складові: «Мусульманська Іспанія», «Євреї в мусульманській та християнській Іспанії», «Закавказзя й Середня Азія, вигнання турків-сельджуків із Грузії», «заняття та спосіб життя монголів» [9, с. 14–15].

Восьмикласники за проектом програми з *всесвітньої історії 1992 р.* продовжували вивчати історію Середньовіччя, але вже т. зв. зрілого та пізнього. На засадах полікультурного підходу побудована тема «Позаєвропейський світ (до кінця XVI ст.)» [9]. Так, у школярів мала сформуватися уява про середньовічний Китай, Індію, Японію, народи доколумбової Америки та, «навіть», країни Африки. Разом із соціальним та політичним аспектом розвитку вищеназваних країн / континентів, автори проекту програми не оминули культурний та релігійний світ народів. Наприклад, діти мали дізнатися про побут, звичаї, обряди, віросповідання Китаю, Японії, Індії (індуїстську релігію

та мораль), літературу та мистецтво народів доколумбової Америки. В проєкті представлено також взаємовпливи окремих культур: «культура Японії. Вплив культури Китаю», «Вторгнення мусульман» в Індію, «мусульманська архітектура» в Індії, «зв'язки Індії з іншими країнами», «культура ісламу» в Африці. Урок узагальнення до цієї теми формулювався так: «Нерівномірність розвитку різних народів і континентів, своєрідність їхньої культури» [9, с. 18–19]. А відтак, можемо стверджувати, що дана тема передбачала формування в підлітків уяву про полікультурний світ.

Інші теми вищезазваного проєкту навчальної програми не є «полікультуромісткими». Вони не мають того ресурсу, котрий демонстрував би дітям світ культурно розмаїття й «вписувався» в дискурс полікультурного підходу.

Однією з ключових тем у курсі всесвітньої історії 8 класу є вивчення «Реформації» – зародження нової релігійної течії, яка швидкими темпами поширювалась Європою в XVI ст. Оскільки у своїх міркуваннях про формування полікультурної компетентності ми спираємось на цивілізаційний підхід А. Тойнбі, який фокусує увагу на домінуючих соціокультурних інститутах у певних регіонах світу (церквах), представлення учням_цям протестантизму є знаковим. Адже він суттєво змінив релігійну карту Європи.

Восьмикласники мали вивчати початок Реформації та її основні течії в різних країнах, Контрреформацію. Потенціал для формування полікультурної компетентності мав змістовий матеріал про «побут та звичаї населення Західної Європи пізнього середньовіччя» [9, с. 23].

Як вже зазначалося вище, викладаючи всесвітню історію в 9 класах, вчителі керувалися орієнтованим тематичним плануванням. Проаналізувавши наявність у ньому полікультурного компонента можемо стверджувати, що, на відмінну від проєкту програми для 7-8 класів, у 9 класі більшою мірою пропонувалося вивчати соціально-економічну та політичну історію різних країн. Полікультурний підхід використано лише у komponуванні декількох тем. Яскравим прикладом є урок 44: «Релігія та суспільно-політичні рухи і партії в XIX ст.» [2, с. 58]. Так, у його змісті згадано світові та національні релігії, їх поширення у XIX ст. До перших автори календарного планування віднесли християнство (католицизм, православ'я, протестантизм), іслам (суннізм, шиїзм), буддизм. До других – конфуціанство, індуїзм, юдаїзм [2, с. 58].

Важливими з точки зору полікультурного підходу є уроки 39-40: «Народи і країни Центральної та Південно-Східної Європи у XIX ст.» [2, с. 57]. В їх змісті увага здебільшого фіксувалась на політичному аспекті: утворення окремих держав, серед яких – Румунія, Греція, Сербія, Чорногорія, Болгарія. У тематичних компонентах уроку виписано елементи полікультурності: становище народів у складі імперій (Османської, Австрійської, Російської, Німецької), «незалежність румунської церкви від Константинополя», «становище румунського населення за межами королівства», «Чорногорія, її територія, склад населення, суспільне життя», «боротьба між сербами-християнами та мусульманським населенням князівства» [2, с. 57–58].

Зауважимо, що окремі з вищеназваних сюжетів мали б інтегрувати молодших підлітків у ті сюжети взаємодії різних спільнот, котрі не вивчаються в 6 та 7-му класах: боротьба та конфлікти різних етноконфесійних спільнот. Такі приклади, з одного боку, сприяли розширенню розуміння унями цими різних варіантів співіснування представників різних національностей і релігій, з другого, слугували болісно-щедрим наративом, який дозволяв вчителям учити дітей визначати суспільно-політичні уроки тих чи інших подій.

Отож, серед запропонованого змісту навчального матеріалу з всесвітньої історії для 7–9 класів полікультурний підхід найбільш проявляється, на нашу думку, у проекті програми для 7 класу, тим часом як історію, що вивчали 9-ти класники, зведено до соціально-економічного та політичного ракурсів.

У контексті європейської та світової історії подавалась історія України. За проектом навчальної програми її вивчення розпочиналось з 7 класу. У проекті програми з історії України, на відмінну від проекту з всесвітньої історії, простежуємо яскраву радянську спадщину. Історія України, попри заявлену претензійність на зв'язок з європейською історією, стала окремим відірваним від світу «островом». Матеріал сформований з позиції класової боротьби, «знедолення народних мас» та стражденність українського народу. Цей мотив настільки в'ївся у проект програми, що навіть немає натяку на згадку про інші етнічні групи, які проживали на території України. Отож, у проекті програми з історії України 1992 р. переважають ще радянські формулювання та україноцентризм, який не вписується в «параметри» полікультурного підходу.

Нова навчальна програма з всесвітньої історії для учнів 6-11 класів була укладена 1995 р. Наступного року оприлюднено програму з історії України для 5-11 класів. Спільне для них – значне перетасування навчального матеріалу. Так, у програмі з всесвітньої історії вилучено матеріал, який потенційно міг формувати полікультурну компетентність. Наприклад, у темі «Араби в VI – XI ст.» (7 кл.) інформація про євреїв та юдаїзм у Арабському халіфаті відсутня. Неприсутня вона й у темі «Розвиток ремесла і торгівлі та зростання міст у Європі» [8, с. 11].

На відміну від проекту програми 1992 р., у програмі 1995 р. полікультурність зникає й при вивченні країн середньовічного Сходу. Наприклад, при вивченні Індії та Китаю нічого не сказано про взаємовпливи релігій, а середньовічна Японія та країни Африки в програмі взагалі відсутні. Попри вилучення з неї важливих, на нашу думку, тем для формування у школярів уяви про багатокультурний світ, залишилися змістові блоки, які могли розкрити поняття «полікультурність». Серед таких: «вплив релігії на виховання і свідомість людей», «культура народів Закавказзя», «культура Середньої Азії», «роль церкви у феодальному суспільстві», «церква і культура», «гуситський рух у Чехії», «становище підкорених народів» в Османській імперії, «культура Європи», «заняття, суспільний лад і культура народів Америки» [8, с. 3–14].

У змісті навчального матеріалу для 8 класу при вивченні Великих географічних відкриттів вперше з'являється формулювання «зустріч двох цивілізацій» [8, с. 16]. Новим для вивчення є «національні проблеми в

Габсбургській імперії» [8, с. 21], «культура народів Кавказу», «соціальні, релігійні та національні суперечності» народів Кавказу та Центральної Азії, «культура народів Центральної Азії», «формування північно-американської нації» [8, с. 19–21].

У програмі 1995 р. для 9 класів полікультурний підхід вивчення історії відображено у таких змістових компонентах навчального матеріалу: «особливості національно-визвольного руху в країнах Латинської Америки», «відносини між європейцями та індіанцями», «соціальні й національні проблеми в багатонаціональній Австрійській імперії», «національно-визвольний та антиколоніальний рух в країнах Азії та Африки в XVIII-XIX ст.», «самобутність розвитку африканських народів», «індуїстсько-мусульманська ворожнеча» [8, с. 16–32].

Позитивними є зміни у програмі з історії України 1996 р. Так, у 7 класі школярі мали вивчати відносини Київської Русі з іншими народами (норманами, хозарами, аварами). «Полікультурні елементи» включав зміст уроку «Українські землі у складі Угорщини, Османської імперії та Московської держави», на якому учні ці мали вивчати «галицькі факторії у Криму». Вперше в програмі згадано «етнічну структуру українських земель» та «етнічні процеси в Україні» [10].

Разом з тим, принцип полікультурності відсутній у програмі для учнів 8–9-х класів. Вона побудована на засадах україноцентризму, а інші етнічні спільноти здебільшого згадуються як гнобителі [10]. Весь навчальний курс здобувачі освіти мали вчити соціальну та політичну історію, а присутність Іншого на українських землях в означений програмою період майже не згадувалась. Лише у 9 класі у вступному уроці йшлося про «чисельність населення та його етнічний склад» [10, с. 18].

Отже, в програмах 1995-1996 рр. відбулися зміни в змісті навчального матеріалу. При цьому в деяких випадках компонент полікультурності зникав взагалі. В поодиноких темах він з'являвся одним-двома елементами.

Нові редакції навчальних програм з історії України та всесвітньої історії вийшли у 1998 р. та 2001 р. В той час Міністерство освіти України вирішило значно скоротити кількість годин на вивчення історії. Для 7 класів річне навантаження з всесвітньої історії та України становило 34 год. / 34 год.; для 8 – 34 год. / 34 год.; для 9 – 34 год. / 68 год. З всесвітньої історії кількість навчальних годин зменшилась майже вдвічі. Тому зміст навчального матеріалу з двох курсів оптимізувався [3, с. 2].

Серед цілей навчання історії укладачі програм двох редакцій з-поміж іншого вбачали «виховання в учнів загальнолюдських духовних ціннісних орієнтацій, сприйняття ідей гуманізму та демократизму, патріотизму і взаєморозуміння між народами...» [3, с. 2]. На засадах толерантності й полікультурності сформульовані тези того, чому має сприяти вивчення історії. Назвемо декілька з них: «толерантному, неупередженому сприйняттю і доброзичливому ставленню до інших народів, груп та особистостей», «розвитку в учнів інтересу та поваги до історії і культури свого та інших народів...» [3, с. 2].

Тим не менш, зміст навчального матеріалу програм 1998 р. та 2001 р. здебільшого дублюють попередні. Досягнення заявлених у пояснювальних записках цілей сприяли лише незначні зміни. Наприклад, у 7 класі з *всесвітньої історії* з'являється окрема тема «Духовний світ людини середньовіччя», а складовою теми «Епоха вікінгів» визначався «духовний світ народів Північної Європи» [12]. У другій версії програми 2001 р. окремим розділом фігурує «Церковно-релігійне та культурне життя середньовічної Європи та ісламського світу». Складовою теми є «Середньовічна культура Західної Європи та ісламського світу» [12, с. 10].

Попри те, що кількість годин, які відведені на ці теми, не дозволяють розкрити багатогранність різних культур та функціонування соціокультурних інститутів (релігій), вони є дуже важливими, значимими. Адже саме проблематика такого штибу відповідає «духу» полікультурного підходу й давала шанс бодай привідкрити школярам кам «двері» в сучасний світ культурних відмінностей, готувати їх до життєдіяльності в ньому.

Водночас з історії України для цього ж класу новим є проблема відносин слов'ян із сусідами. Серед основних положень для вивчення 7-класниками – «античний вплив на варварський світ», «розвиток етносів від племінних союзів до народностей», «середньовічні цивілізації», «людина у християнському та ісламському світі», «релігія і влада в християнстві та ісламі» [13, с. 13].

У вищенаведеному темах прочитується світ відмінностей, полікультурний підхід. Разом з тим, укладачі програм, зосереджуючи увагу на християнстві та ісламі, ігнорують інші соціокультурні інститути (юдаїзм, про який не згадано взагалі, буддизм, індуїзм тощо).

У програмах 1998 р. та 2001 р. для 8 класів серед основних положень, що визначені нормативним документом, є «поширення європейської цивілізації на інші континенти». При цьому у змісті самої програми такого «поширення» обмаль. Воно присутнє у вивченні Великих географічних відкриттів, а також держав Сходу. Напр., у редакції документу 2001 р. змістовими компонентами останньої є «роль релігій та ідеологій та Сході», а також згадується англійське завоювання Індії та її культура [12, с. 13]. Всі решта тем з *всесвітньої історії* – історія європейських держав та Росії.

У змісті програми з історії України полікультурний підхід теж не реалізовується: немає повноцінного зв'язку із загальноєвропейською чи загальносвітовою історією [13]. Так, згадано про Реформацію та Контрреформацію на українських землях, але при цьому інформація про єзуїтські колегії у вивченні теми «культура України» у двох редакціях відсутня.

Інша, не менш цікава тема, - «революції і селянські війни – основні типи соціальних конфліктів цього часу» [13]. Це формулювання відображається у змісті програм як із *всесвітньої історії*, так і з історії України. Навчальний матеріал перевантажений «революціями» та «національно-визвольними повстаннями», «громадянськими війнами» тощо. Наведемо приклад: у програмі 1998 р. тема 4 звучить так: «Абсолютизм та громадянські війни у Франції» [13]. Натомість у програмі 2001 р. прописано «Реформація та громадянські війни» [12]. У програмах не згадано одного з основних постулатів, які б мали досягнути

здобувачі освіти: релігійні війни – це яскравий приклад нетерпимості та інтолерантності до Інших. Прикладами, де переслідуються іновірці, є Англія та Нідерланди. У програмах згадано про королівську реформацію в першій та національно-визвольну війну в другій, проте основна увага сконцентрована на економічних та соціальних проблемах у цих державах.

У програмах для 9 класу зберігається тенденція попередніх років: у темах висвітлено здебільшого соціально-економічні та політичні процеси. Культура вивчається окремими темами, що робить її «відірваною» від іншого навчального матеріалу. Серед основних положень із всесвітньої історії зазначено «утворення національних держав Німеччини та Італії», «боротьба за незалежність (Польща, Чехія, Боснія, Герцеговина...)», «національно-визвольний рух народів світу наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.» [12].

У 1999-2002 навчальних роках вчителі мали звертати особливу увагу на теми «співжиття українців з іншими народами». Документами визначалося те, що особливо необхідно наголошувати на позитивній взаємодії народів «як на побутовому рівні, так і на рівні культур, що має засвідчуватися прикладами взаємовпливу та взаємозбагачення» [5, с. 3]. При цьому історію України укладачі програм, як і в попередні роки, прописали в призмі україноцентризму. Присутності Іншого у програмах немає. Окрім вивчення етнічного складу населення на українських теренах, національні меншини в програмі не фігурують. За редакцією 1998 р. у темі «Україна на початку ХХ ст.» згадується про взаємини українців «з представниками інших народів» [13, с. 17], а за редакцією 2001 р. вперше у змісті програм з'являються кримські татари («культура і побут кримсько-татарського народу») [12, с. 14].

Таким чином, редакції програм 1998 р. та 2001 р., пропри амбіційні й цілком виправдані з точки державних інтересів цілі, що прописані в пояснювальних записках, в контексті полікультурного підходу не спричинили «революції» в шкільній історичній освіті. Зміст навчального матеріалу переважно дублював попередні роки, залишав полікультурний дискурс за вуаллю реального світу.

Висновки.

Отже, упродовж 1991-2001 рр. відбулося переосмислення підходів до викладання історії в школі. В це десятиліття сформовані нові за змістом навчальні програми та плани. Полікультурний підхід використовувався переважно авторами програм з всесвітньої історії, тим часом як змістове наповнення програм з історії України залишилося україноцентричним.

Література.

1. Бондаренко Н. Реформування навчальних програм: більше запитань, ніж відповідей. *Український педагогічний журнал*. 2017. №2. С. 112–119.
2. Орієнтовне тематичне планування навчального матеріалу з всесвітньої історії в 9-х класах загальноосвітніх шкіл. *Інформаційний збірник Міністерства освіти України*. 1992. № 15–16. С. 50–63.
3. Пояснювальна записка до програми для загальноосвітньої школи (історія України 5–11 класи, всесвітня історія 6–11 класи). *Історія в школі*.

1998. №7–8. С. 2–4.

4. Про вивчення суспільно-гуманітарних дисциплін у 1999/2000 навчальному році. *Історія в школах України*. 1999. №3. С. 2–3.

5. Про вивчення суспільно-гуманітарних дисциплін у 2000 / 2001 навчальному році. *Інформаційний збірник Міністерства освіти України*. 2000. № 11. С. 25–28.

6. Про вивчення суспільно-гуманітарних дисциплін у 2001 / 2002 навчальному році. *Історія в школах України*. 2001. №4. С. 2–4.

7. Про повну загальну середню освіту: Закон України від 16.01.2020 № 163 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>

8. Програма з всесвітньої історії (6–11 класи). *Інформаційний збірник Міністерства освіти України*. 1995. № 1–12. С. 3–48.

9. Програма з всесвітньої історії для середньої школи (6–8-ті класи). Проект. *Інформаційний збірник Міністерства освіти України*. 1992. № 12. С. 3–23.

10. Програма з історії України для 6–11-х класів. *Інформаційний збірник Міністерства освіти України*. 1996. № 1–2. С. 2–42.

11. Програма з історії України, 7–11 класи (проект). *Інформаційний збірник Міністерства освіти України*. 1992. № 7-8. С. 2–63.

12. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Історія України. Всесвітня історія 5-11 клас (редакція 2001 р.). *Історія в школі*. 2001. № 8 С. 2–25.

13. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Історія України. Всесвітня історія 5–11 клас. *Історія в школах України*. 1999. № 3. С. 6–27.

14. Томаченко О. Трансформація змісту шкільних програм з історії (1989–2010 рр.). *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського*. Історичні науки. 2012. Вип. 3.33. С. 192–200.

References.

1. Bondarenko N. Reformuvannia navchalnykh proqram: bilshe zapytan, nizh vidpovidei. *Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal*. 2017. №2. S. 112–119.

2. Oriientovne tematychnе planuvannia navchalnoho materialu z vsesvitnoi istorii v 9-kh klasakh zahalnoosvitnikh shkil. *Informatsiinyi zbirnyk Ministerstva osvity Ukrainy*. 1992. № 15–16. S. 50–63.

3. Poiasniuvalna zapyska do proqramy dlia zahalnoosvitnoi shkoly (istoriia Ukrainy 5–11 klasy, vsesvitnia istoriia 6–11 klasy). *Istoriia v shkoli*. 1998. №7–8. S. 2–4.

4. Pro vyvchennia suspilno-humanitarnykh dystsyplin u 1999/2000 navchalnomu rotsi. *Istoriia v shkolakh Ukrainy*. 1999. №3. S. 2–3.

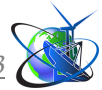
5. Pro vyvchennia suspilno-humanitarnykh dystsyplin u 2000 / 2001 navchalnomu rotsi. *Informatsiinyi zbirnyk Ministerstva osvity Ukrainy*. 2000. № 11. S. 25–28.

6. Pro vyvchennia suspilno-humanitarnykh dystsyplin u 2001 / 2002 navchalnomu rotsi. *Istoriia v shkolakh Ukrainy*. 2001. №4. S. 2–4.

7. Pro povnu zahalnu seredniu osvitu: Zakon Ukrainy vid 16.01.2020 № 163 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>

8. Prohrama z vsesvitnoi istorii (6–11 klasy). *Informatsiinyi zbirnyk Ministerstva osvity Ukrainy*. 1995. № 1–12. S. 3–48.

9. Prohrama z vsesvitnoi istorii dlia serednoi shkoly (6–8-ti klasy). Proekt. *Informatsiinyi zbirnyk Ministerstva osvity Ukrainy*. 1992. № 12. S. 3–23.

10. Prohrama z istorii Ukrainy dlia 6–11-kh klasiv. Informatsiinyi zbirnyk Ministerstva osvity Ukrainy. 1996. № 1–2. S. 2–42.
11. Prohrama z istorii Ukrainy, 7–11 klasy (proekt). Informatsiinyi zbirnyk Ministerstva osvity Ukrainy. 1992. № 7-8. S. 2–63.
12. Prohramy dlia zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv. Istoriia Ukrainy. Vsesvitnia istoriia 5-11 klas (redaktsiia 2001 r.). Istoriia v shkoli. 2001. № 8 S. 2–25.
13. Prohramy dlia zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv. Istoriia Ukrainy. Vsesvitnia istoriia 5–11 klas. Istoriia v shkolakh Ukrainy. 1999. № 3. S. 6–27.
14. Tomachenko O. Transformatsiia zmistu shkilnykh proham z istorii (1989–2010 rr.). Naukovi visnyk Mykolaiivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. O. Sukhomlinskoho. Istorychni nauky. 2012. Vyp. 3.33. S. 192–200.

Abstract. *The article analyzes the origins of the multicultural approach in History educational programs for students of grades 7-9. The research focuses on the changes in the content of educational materials on World History and History of Ukraine that took place during 1991-2001. The study reveals the presence of the “Other one” in the content of World History programs. At the same time, the research shows that the representation of non-dominant groups in educational programs on the History of Ukraine is insufficient and fragmented for developing the multicultural competence of students.*

Key words: *multiculturalism, educational program, History of Ukraine, World History, competence.*